

Magunk gúzsbakötése

VISSZHANG - LIX. évfolyam, 16. szám, 2015. április 17.

Fáber Ágoston különben igen jó recenziója Szalai Erzsébet könyvéről (*Gúzsba kötve táncolunk, ÉS*, 2015/7., febr. 13.) egy ponton megfordítandó: a magyar baloldal részben magát kötötte meg, és így segítette elő ellényegtelenedését. Vegyük sorra a fontosabb pontokat. Szalainak először is teljesen igaza van, hogy a harmadik út nem eszme volt, hanem megvalósult időszak, úgy a hatvanas évek közepétől a nyolcvanas évek elejéig. Ekkor a magyar társadalom a globális alkalmazkodás és az ehhez kapcsolódó külső és belső kényszerek viszonylag szerencsés ötvözete révén ért el sikereket, és ez volt egyben a legjobb szellemi hagyomány is. Szalai e meglátását megerősíti Kovács János Mátyás is, aki a reformközgazdászokat közép- és gyakran harmadik utasnak nevezi, akik (szerinte sajnos) végig benne maradtak a „kádári társadalmi szerződésben”

Szalai ezt az időszakot, szerintem helyesen, úgy értelmezi, hogy a harmadik utat a magyar társadalom nem tudta végigvinni, és ebben az erős globális és lokális kényszerek mellett is a kor szellemi és társadalmi elitjének van mivel elszámolnia: főképp azért, mert a nyolcvanas évektől uralomra jutó törekvés a késő államszocializmus külső és belső intézményeinek teljes tagadása nagyon sokba került nekünk. Szalai ezt meg is írja. Egyben azt is jelzi, hogy innen kezdve a progresszióról mondtunk le. Kis János a könyvben idézett szavaival ez így hangzott: *„akik szerint Kelet- és Kelet-Közép-Európa elszalasztotta az alkalmat, hogy az emberi társadalom megszervezésének új, jobb formáival kísérletezzék, e megállapításokat (értsd csak a nyugati kapitalizmus van és lesz) alighanem lehangolónak tartják.”* (105. o.)

Kedves „lehangolt” rendszerkritikai értelmiség, üzente Kis János, az államszocialista rendszer kritikusa, velünk véget ért a történet. És leszünk szívesek csak ebben a rendszerben gondolkodni. Pedig ez óriási hiba lenne. Megjegyzem, Szalai helyesen az alakuló új helyi rendszert már 1989-ben így látta: *„Ami várható, az egy autoriter, de nem diktatórikus politikai berendezkedés és a társadalom alapvetően rendies jellegének fennmaradása - nyugat-európai színekben. Ez a rendszer azonban a szociális feszültségek egyre erőteljesebb növekedése miatt valószínűleg nem lesz tartós, de társadalmi empátia hiányában fenyegetettségét az új elit várhatóan nem fogja időben felismerni”* (Szalai, 1989 b. 68-72. o.)

Elég pontos diagnózis már 1989-ben a rendszerváltásról, amit a harmadik fejezetben értékel a szerző. Megjegyzem, még öt-hat szerzőről tudok, aki jelezte előre. Nem többről, és hadd idézzek most ebből is csak szelektíven. Többek között Böröcz József, aki 1989-es *Valóság*-beli cikke, amely szerint, ha nem jön létre a világrendszer-pozíciót és a vonatkozó függéseket átgondolni képes és az államot társadalmasítva megerősítő civil társadalom, akkor „a legjobb, amire az ily módon valóban leszakadó magyar társadalom számíthat, az a gazdasági összeomlás szélén táncoló, tartósan a komprádor elitek paternalizmusába záródó magyar társadalom riasztó képe”. Vagy éppen Krausz Tamás, aki pontosan elemezte az elitek mozgását a munkástulajdon szempontjából. Tehát volt, aki előre látta, mi vár a magyar társadalomra, csak senki sem figyelt oda. Megjegyzem, szemben az akkori magyar értelmiségiek túlnyomó többségével a szocializmus bukását is többen megjósolták. Például André Gunder Frank 1983-as prófétikus írása 1987-ben megjelent magyarul a *Válság* című kötetben.

Szalai nyílt önreflexióval minduntalan visszatér az akkori perspektívákra, és azt hiszem, jó irányba mutatnak gondolatai. Olyasmiket ír visszafelé kritikailag a nyolcvanas évek vitájáról, hogy *„Hiányzik a szélesebb geopolitikai megközelítés is.”* (83. o.) *„Az elemzésekből - szinte kivétel nélkül - hiányzik egy valamennyire is árnyalt Nyugat-kép, és akár egy hozzávetőlegesen is felrajzolt hazai társadalomkép.”* (82.

o.)

És ez bizony igaz. Szerintem, és ebben szólok hozzá igazán Fáber írásához, egy lokális szellemi minta is nagyon komoly szerepet játszott az államszocializmusban rejlő emancipáltabb és emberibb társadalmi lehetőség végzetes bukásában: mégpedig az aktuális világrendhez való feltétlen és kritikátlan alkalmazkodás propagálása. Szinte hihetetlen, hogy ez a végiggondolatlan, hibás premissza volt a reformtechnokraták és piacideológusok közös platformja az elmúlt ötven évben. A magyar gazdaság külső adottságai megvannak és „a magyar gazdaság esszencializált sajátossága, hogy világgazdaságra és világpiacon orientált”, amint azt Csapó László 1965-ben is gondolati kiindulópontnak tekintette. Ez az fátumszerű „adottság”-megközelítés pedig nemcsak ma, hanem már a rendszerváltás időszakában is szemet szűrt azoknak, akik globálisan is tudtak kritikailag elemezni. Hadd idézzem Böröcz 1989-es tanulmányát: *„fontos belátni, hogy a magyar reformideológia azon, egyébként támadhatatlanul korrekt tételéből, amely szerint »a világpiacon az egyetlen valós mérce«, sem az nem következik, hogy a világpiacon valamiféle »igazságos« versenykörnyezet volna, sem pedig az, hogy mércéje valamiféle általános, transzcendens emberi értéket nyilvánítana meg. (...) A legfontosabb kérdés tehát nem a kívül vagy belül levés dilemmája, már csak azért sem, mert ma e kerek világon senki sincs a világgazdaságon »kívül«. A fő kérdés az, hogy 1. milyen típusú egyenlőtlenségcsere-feltételekkel és függőségi viszonyok között vagyunk tagjai a világgazdaságnak, 2. hogy hol szeretnénk lenni, és hogy 3. hogy társadalmunknak milyen belső eszközei vannak a külső helyzet megváltoztatására. Erről kellene vitatkozni sürgősen.”*

Ilyen vitára nem került sor, és ez bizony a kritikai gondolat és reform rövid vagy hosszabb távú, de biztos halálához kellett hogy vezessen.

Ez a megállapítás azonban kevés. Ezek az írások is arra indítanak, hogy el kell végezni annak a kérdésnek a történeti tudásszociológia-elemzését, mely kognitív tényezők vezetnek el ezekhez az identitásformákhoz, ezekhez a vakságokhoz és ezen belül a baloldal lokális halálához. Talán azért – ahogy Szalai Erzsébet érvel –, mert nem volt munkásosztály, és még rosszul is hivatkoztak rájuk? Vagy valami ki nem mondott rasszizmus működött itt? A globális és egyenlőtlen fejlődési hierarchiák és a kapcsolódó képzetek telepednek ránk? Mert diktatórikus államkapitalista rend volt eleve, mint Tamás Gáspár Miklós írja? Netán Böröcz József elemzése szerint egy a posztgyarmati Európa strukturálisan előírt hanyatlására adott blokkos reakció gyúrt minket maga alá egy adott történeti térben? Vagy ebben is a majmolás kontra provinciális elzárkózás hamis kettőssége van, mint azt Kovács János Mátyás diagnosztizálja? Vagy szélsőségesen patriarchális viszonyok között élünk, amint Szalai ezt a könyve vége felé feszegeti? E kérdésekre bizony válaszolni kell. Szalai Erzsébet könyve is erre int.